

מחיים, שמא ירד מנכסיו, אבל לאחר מיתה — לית לן בה.

ומביאה הגמרא הנהגות נוספות שהיו החכמים נוהגים בצדקה:

רבי אבא, הוה צייר זוזי בסודריה, ושדי ליה לאחוריה, וממצי נפשיה לבי עניי, ומצלי עיניה מרמאי [היה צורר זוזים בסודרו, ומשליכו לאחוריו, כדי שיוכלו העניים ליטול ממנו בלא בושה, והיה עובר באזור מוכה עוני, והיה מציץ לאחוריו, שלא יקחו רמאים את הכסף].

וכן מעשה ברבי חנינא, דהוה ההוא עניא דהוה רגיל לשרורי ליה ארבעה זוזי כל מעלי שבתא [רבי חנינא היה שולח ארבעה זוזים לעני אחד בכל ערב שבת].

יומא חד, שדרינהו ניהליה ביד דביתחו [אשתו].

אתאי, אמרה ליה: לא צריך [חזרה אשתו, ואמרה לו שהעני כבר אינו נזקק].

שאל אותה רבי חנינא — מאי חזית [במה ראית שאינו נזקק]?

אמרה לו — שמעי, דהוה קאמרי ליה במה אתה פועד?

פז-א & בטלי כסף או בטלי זהב [שמעתי שהיו

שואלים אותו — האם תרצה לסעוד במפות פשתן לבנות, או במפות משי צבועות].

אמר רבי חנינא: היינו דאמר רבי אלעזר — בואו ונחזיק טובה לרמאי, שאלמלא הן, היינו חוטאין בכל יום. שנאמר (דברים ט"ו) "וקרא עליך אל ה', והיה כך הטא". אבל עכשיו שיש רמאים, הם הגורמים לנו שלא ניתן צדקה לכל אחד (64).

ותני רבי חייא בר רב מדיפתי: רבי יהושע בן קרחה אומר — כל המעלים עיניו מן הצדקה, כאילו עובד עבודת כוכבים.

ומגלך זאת? — כתיב הכא (דברים ט"ו) גבי צדקה, "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל". וגומר.

וכתיב התם (דברים י"ג) גבי עבודה זרה — "יצאו אנשים בני בליעל".

מה להלן עבודת כוכבים, אף כאן עבודת כוכבים.

תנו רבנן: המסמא את עינו, והמצבה את בטנו, והמקפח את שוקו, ומרמה את הציבור כאילו יש בו מום כדי שיתנו לו צדקה, אינו נפטר מן העולם עד שיבא לירי כך.

המקבל צדקה ואין צריך לכך, סופו אינו נפטר מן העולם עד שיבא לירי כך (65).

64. יש להקשות, הלא לעיל הובא מעשה במר עוקבא ששלח צדקה לעני, וכשהתברר שהעני מפונק, הכפיל מר עוקבא את סכום הצדקה, ושלח לו, ומדוע רבי חנינא לא הכפיל גם כן את סכום הצדקה?

65. יש בענין זה קושיה מפורסמת, מה הוא עונש ה"מידה כנגד מידה" במי שמקבל צדקה ואינו צריך לה, שנענש בכך שהוא צריך

יש להקשות, הלא לעיל הובא מעשה במר עוקבא ששלח צדקה לעני, וכשהתברר שהעני מפונק, הכפיל מר עוקבא את סכום הצדקה, ושלח לו, ומדוע רבי חנינא לא הכפיל גם כן את סכום הצדקה?

ויש לומר — שלא שייך פינוק באכילה על מפות משי, ובודאי שהיה עשיר רמאי. מה שאין

ומשנין: אמר רב זביר, לא קשיא. הא דמחייבים אותו להשתמש בכלים פשוטים — במטה ושולחן. והא דאין כופין אותו למכור — בכוסות וקערות.

והוינן בה: מאי שנא כוסות וקערות, דלא מחייבים אותו למכור, משום דאמר "מאיסי לי", הרי מטה ושולחן נמי אמר לא מקבל עילואי?

אמר רבא בריה דרבא: רק במחרישה

תנן התם: מי שיש לו מאתיים זוז, לא יטול לקט שכחה ופאה. אך אם אין לו מאתיים זוז, אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו להשלים למאתיים, (66) אלא נוטל לקט שכחה ופאה.

ומקשינן: וכי לא כופין אותו למכור?!

והתניא: "היה משתמש בכלי זהב ישתמש בכלי כסף, בכלי כסף ישתמש בכלי נחושת". ומוכח שמחייבים אותו למכור את כליו להשלים למאתיים זוז?

העני ממי לקח כגון גדולי החכמים שהיו הולכין בסתר ומשליכין המעות בפתחי העניים וכזה ראוי לעשות ומעלה טובה היא אם אין הממונין בצדקה נוהגין כשורה:

ד. פחות מזה שידע העני ממי נטל ולא ידע הנותן כגון גדולי החכמים שהיו צוררים המעות בסדיניהן ומפשילין לאחוריהן ובאין העניים ונוטלין כדי שלא יהיה להן בושה:

ה. פחות מזה שיתן לו בידו קודם שישאל:

ו. פחות מזה שיתן לו אחר שישאל:

ז. פחות מזה שיתן לו פחות מן הראוי בסבר פנים יפות:

ח. פחות מזה שיתן לו בעצב:

66. פסקו רבני צרפת — שמה שאמרו — "אין מחייבים אותו למכור כלי תשמישו" היינו מתי שכל כליו עשויים מכסף או מזהב, אך אם מקצת כליו עשויים כסף, ומקצת עשויים זהב, ודאי מחייבים אותו למכור את כלי הזהב, ולהשתמב בכלי הכסף, ולא יטול מן הצדקה.

וראיה לדבר, מהמעשה שהובא לעיל באותו עני שהיה סועד במפות משי או פשתן, וקרא לו רבי חנינא "רמאי", ומוכח שהיה עליו למכור את כלי המשי שלו ולא להזדקק לצדקה.

להתפרנס מן הצדקה, והרי מקודם הוא קיבל צדקה, וגם עתה הוא מקבל צדקה?!

ושמענו בשם האדמו"ר מסאטמר זצ"ל, שתירץ בדרך צחות, שלצערנו כך היא דרכו של עולם, שכאשר יש למבקש הצדקה כסף, נותנים לו האנשים צדקה מרובה, אך כשהוא מאבד את כספו, ונעשה עני, נותנים לו רק צדקה מועטת.

וראינו לנכון לסיים עניין זה בדברי הרמב"ם בהלכות מתנות עניים (פרק י' הלכה ז — טז):

שמנה מעלות יש בצדקה זו למעלה מזו: א. מעלה גדולה שאין למעלה ממנה זה המחזיק ביד ישראל שמך ונותן לו מתנה או הלואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות לשאול, ועל זה נאמר "והחזקת בו גר ותושב, וחי עמך", כלומר החזק בו עד שלא יפול ויצטרך:

ב. פחות מזה הנותן צדקה לעניים ולא ידע למי נתן ולא ידע העני ממי לקח שהרי זו מצוה לשמה כגון לשכת חשאים שהיתה במקדש שהיו הצדיקים נותנין בה בחשאי והעניים בני טובים מתפרנסין ממנה בחשאי וקרוב לזה הנותן לתוך קופה של צדקה ולא יתן אדם לתוך קופה של צדקה אא"כ יודע שהממונה נאמן וחכם ויודע להנהיג כשורה כר' חנניה בן תרדיון:

ג. פחות מזה שידע הנותן למי יתן ולא ידע

מתנתין:

תקנו חכמים, שאם מת האב והניח אחריו בת שאינה נשואה, חייבים היורשים להשיאה, ולתת לה נדוניה מנכסי הירושה.

ומשנתנו באה ללמד, שאין היורשים יכולים לצאת ידי חובתם בנדוניה של חמישים זוז, אלא עליהם לפסוק לה נדוניה כפי הראוי לה.

יתומה קטנה שהשיאתה אמה או אחיה מדעתה⁽⁶⁹⁾, וכתבו לה כתובה במאה או בחמישים זוז [ומדובר כשסכום זה הוא פחות ממה שראוי לה], יכולה היא משתגדיל להוציא מידן מה שראוי להנתן לה⁽⁷⁰⁾. אפילו אם כשהיתה קטנה התרצתה במה שכתבו לה⁽⁷¹⁾.

דכספא⁽⁶⁷⁾ מחייבים אותו למכור, כיון שדבר זה ודאי אינו מאוס. אך שאר כליו אין מחייבים אותו למכור.

רב פפא אמר: לא קשיא. כאן קודם שיבא לידי גיבוי. כאן לאחר שיבא לידי גיבוי. [כלומר, הא דתנן "אין מחייבים", מדובר כשבא לגבות לקט שכחה ופאה, ואין לו מאתיים זוז, אזי אין מחייבים אותו למכור כדי להשלים למאתיים.

והא דתנן "מחייבים" — מדובר במקרה שגבה לקט שכחה ופאה, ואחר כך נודע שהיו לו מאתיים זוז באותה שעה, ובאין בית דין לגבות ממנו מה שנטל שלא כדין, ואז אם אין לו מחייבים אותו למכור את כלי תשמישו. רש"י⁽⁶⁸⁾].

נותנים רק עישור נכסים.

ומבאר הריב"ש — שרש"י הוכרח לבאר כך, כיון שסבר שהחידוש במשנה הוא שאין מחילתה מחילה, ואם היינו שמין בדעת האב הרי דבר זה אינו קצוב, ובדבר שאינו קצוב לא שייך מחילה. כמבואר ברמב"ם (פרק טו' מהלכות מכירה), ואם כן פשיטא שאין מחילתה מחילה.

ולכן הוכרח רש"י לפרש בעישור נכסים שהוא דבר קצוב.

71. רש"י. והקשו הראשונים — הרי במשנה מבואר שכל זמן שהיו נישואיה בזמן קטנות, יכולה לחזור ולתבוע כתובתה כפי המגיע לה, ואפילו אם נישאת ב"עונת הפעוטות" — [כלומר בזמן שכבר יש לה מעט דעת, אלא שעדיין אינה ממש גדולה], והרי הדין ש"פעוטות מקחן מקח

67. יש שפירשו שמדובר במחרישה ממש, העשויה כסף, שהיה חורש בה בגנו. ויש אומרים — שהכונה לכף מיוחדת שהיו עושים כדי לגרד בה את הגב. ועיין שיטה מקובצת.

68. אך רבינו תם פירש — קודם שיבא לידי גיבוי, היינו כאשר אינו גובה מקופה של צדקה, אלא רק מדברי הפקר כגון לקט שכחה ופאה, אזי אין כופין אותו למכור. אך לאחר שבא לידי גיבוי, כלומר — שהתחיל לגבות מקופת הצדקה — כופין אותו למכור. תוספות.

69. אבל שלא מדעתה לא חלו הקידושין כלל. ואינה צריכה אפילו למאן.

70. רש"י פירש — "מה שראוי ליתן לה — עישור נכסים", ולפי זה, חלק תנא קמא על דברי רבי יהודה וחכמים המובאים בהמשך המשנה, וסבר שאין אומדים את דעת האב, ולעולם

וכיצד שמין מה שראוי לה?

רבי יהודה אומר: אם השיא אביה את הבת הראשונה לפני מותו, ינתן לשניה בדרך שנתן לראשונה.

וחכמים אומרים: פעמים שאדם עני והעשיר, או עשיר והעני, ולכן אין לשום לפי הבת הגדולה, אלא שמין את הנכסים ונותנין לה כפי שדרך האנשים שיש להם עושר כזה, לתת לבנותיהם⁽⁷²⁾.

גמרא:

אמר שמואל: לפרנסה [בת יתומה שבאה להנשא, ויש לדון מהו סכום הנדונייה המגיע לה מנכסי אביה] — שמין באב, אם היה קמצן או ותרן, ונותנים לה נדונייה לפי אותו אומד.⁽⁷³⁾

מיתיבי לשמואל מברייתא, ששנינו בה: הבנות ניוזנות ומתפרנסות מנכסי אביהן.

כיצד? — אין אומרים אילו אביה היה קיים, כך וכך היה נותן לה.

אלא, שמין את הנכסים, ונותנין לה.⁽⁷⁴⁾

ומדייקת הגמרא: מאי לאו, האם אין הכונה במה שאמרה הברייתא "מתפרנסות", היא לנדוניה, הנקראת "פרנסת הבעל", ושנינו בברייתא ש"שמין את הנכסים", שנותנים לה לפי ערך הנכסים, ולא כדברי שמואל שנותנים לה לפי אומד הדעת של האב?

אמר רב נחמן בר יצחק: לא! הברייתא עוסקת בפרנסת עצמה [מזונותיה כשהיא אצל האחים].

אך רבינו חננאל כתב, שמה ששמים בדעת האב היינו רק לגרוע מעישור נכסים, אך לעולם לא נותנים לה יותר מעישור נכסים, גם אם היה אביה ותרן גדול.

ודעת התוספות רי"ד — שלעולם אין מוסיפין לבת על חלק אחד מן הבנים, כדי שלא תיעקר נחלה דאורייתא. ועיין עוד בשיטה מקובצת שדן בזה.

74. וכתבו התוספות, ששומה זו נחלקת לשתיים: לענין מזונות, שמים את הנכסים אם עני הוא או עשיר, ונותנים לה לפי הכבוד המגיע לה. ולענין פרנסת הבעל — שמין את הנכסים ונותנים לה עישור נכסים.

והתקשו התוספות, שדבר דחוק הוא להעמיד את הברייתא בשני סוגי שומות? אמנם לדעת הראשונים שהובאה לעיל

וממכרן ממכר" והוא הדין, שיכולים למחול. ואם כן, מדוע אם נישאת בעונת הפעוטות, והתרתה במה שכתבו לה, יכולה לחזור ולתבוע?

וכתב רבינו ברוך, שמדובר כשלא מחלה בפירוש, אלא רק שתקה בשעה שהשיאוה. ולכן יכולה לחזור ולתבוע. אך אם מחלה בפירוש כשהגיעה לעונת הפעוטות, שוב אינה יכולה לתבוע.

72. כך פשטות דעת רבנן. אך יש שפרשו שלשיתם נותנים לה עישור נכסים. ועיין שיטמ"ק.

73. בפשטות שמין את דעת האב בין לגרוע מעישור נכסים ובין להוסיף. וכן דעת רש"י הראב"ד והרמב"ן.

ומקשינן: **הא שתי לשונות נפרדות** — **"ניזונות"** ו"**מתפרנסות**" — **קתני בברייתא!**

מאי לאו, האם לא שינה התנא, וכפל את לשונו, אלא להשמיענו — **אחת פרנסת הבעל, ואחת פרנסת עצמה**, בכולן "שמים את הנכסים", ולא את דעת האב!?

ומשינין: **לא! אירי ואירי**, זו וזו [דהיינו, כפל הלשונות "ניזונות" ו"מתפרנסות"] מדובר בהן רק ב**פרנסת עצמה**, ולא בנדוניה. **ולא קשיא** כפל הלשונות.

הא ["ניזונות", מדובר] **באכילה ובשתיה**.

והא ["ומתפרנסות", מדובר] **בלבושא ובסווא**. והשיעור הוא כמבואר לעיל, סד ב, לגבי עני. ואילו בעשיר הוא לפי כבודו.

וממשיכה הגמרא לדון בדברי שמואל:

תנן במשנתנו: "וחכמים אומרים: פעמים שאדם עני והעשיר, או עשיר והעני. אלא שמין הנכסים ונותנין לה".

והוינן בה: **מאי עני, ומאי עשיר?**

אי נימא "עני" פירושו עני בנכסים, ו"עשיר" פירושו עשיר בנכסים.

ובזה סברו רבנן שאין שמין לה כפי שנתן לבת הראשונה, אלא "שמים את הנכסים", דהיינו, שמין את דעת האב, כשמואל, אם הוא קמצן או ותרן.

מכלל זה אתה למד, דתנא קמא [רב יהודה],

שחלק עליהם, **סבר, שאפילו היה עשיר, והעני, בכל זאת, כדמעיקרא יהבינן לה, כשעת עושרו**.

והרי אי אפשר לפרש כך, **דהא לית ליה! הרי אין לו, ואיך יתן מה שאין לו!?**

אלא לאו, בהכרח, שכונת חכמים באומרם **"עני" — עני בדעת [קמצן]**. **"עשיר" — עשיר בדעת [ותרן]**.

וקתני במשנתנו שאפילו הכי אין שמין בדעתו כפי שהיתה ידועה לנו, כי שמא השתתה דעתו, אלא **"שמין את הנכסים, ונותנין לה"**.

אלמא, לא אזלינן בתר אומדנא!

ותיובתא דשמואל, שאמר — "שמין באב?"

ומשינין: **הוא דאמר [שמואל סבר], כרבי יהודה**.

דתנן במשנתנו — "רבי יהודה אומר, אם השיא בת הראשונה — ינתן לשניה כדרך שנתן לראשונה". אלמא הכל תלוי באומדן דעת האב, כמה הוא נותן לבנותיו.

ומקשינן: אם כן, **נימא שמואל — "הלכה כרבי יהודה! ומדוע אמר את דבריו בלשון חידוש, "לפרנסה — שמין באב?"**

ומשינין: **אי אמר שמואל "הלכה כרבי יהודה", הוה אמינא דוקא כשהשיא את הראשונה, דגלי דעתיה כמה הוא נותן, אז הולכים לפי אומדן דעת האב**.

כל כך נכסים היה נותן לבנו. אם כן שתי השומות הן בענין אחד. שיטמ"ק.

במשנה, גבי פרנסת הבעל, ש"שמין את הנכסים ונותנים לה" פירושו שרואים כמה אדם שיש לו

אבל אם לא השיאה, לא. אין שמין את דעתו, אלא נותנים לפי הנכסים.

קא משמע לן שמואל, דטעמא דרבי יהודה משום דאזלינן בתר אומדנא. לא שנא השיאה, ולא שנא לא השיאה.

והאי דקתני "השיאה" — להודיעך כהן דרבנן. דאף על גב דהשיאה לראשונה, וגלי דעתיה כמה הוא רוצה ליתן לנדוניית בתו, בכל זאת, בנישואי בתו השניה, שהיו לאחר שהוא מת — לא אזלינן בתר אומדנא.

אמר ליה רבא לרב הסדא: דרשינן משמך "הלכה כרבי יהודה".

אמר לו: יהא רעוא, כל כי הני מילי מעלייתא — תדרשו משמאי [יהי רצון, שאת כל הדברים הטובים, כמו דבר זה, תאמרו בשמי].

ומקשינן: מי אמר רבא הכי?

והתניא: רבי אומר: בת הניזונת מן האחין נוטלת בנדוניתה עישור נכסים.

ואמר רבא, הלכתא כרבי:

אלמא לא סבר רבא כרבי יהודה, ששמין דעת האב?

ומשנינן: לא קשיא.

הא, זה שאמר רבא "הלכה כרבי יהודה", הוא ככגון דאמידניה [שהיכרנו את דעתו אם הוא קמצן או וותרן, לפי שגר בינינו], ואז יש לנו אפשרות לשום את דעתו, ולכן אמר רבא שנותנים לה לפי אומד הדעת של אביה.

הא, זה שאמר רבי שנותנים עישור נכסים — בדלא אמידניה, שאין לנו אפשרות לאמוד את דעתו, כיון שאינו גר בינינו.

הכי נמי מסתברא שבמקום שמכירים את האב אומדים בדעתו של האב.

דאמר רב אדא בר אהבה: מעשה ונתן לה רבי, אחד משנים עשר⁽⁷⁵⁾ בנכסים.

ולכאורה קשיין דברי רבי אהרדי?

אלא לאו, שמע מינה שיש לחלק את חילוקנו:

הא דאמידניה, שמכירים את האב — נותנים לפי אומד דעתו, הא דלא אמידניה, שאין אנו מכירים דעתו, נותנים לפי ערך הנכסים.

ומסקינן: אכן, שמע מינה.

ועתה דנה הגמרא בדינו של רבי:

גופא, אמר רבי: בת הניזונת מן האחין — נוטלת עישור נכסים לנדונייתה.

אמרו לו חכמים לרבי: לדברידך, מי שיש לו עשר בנות וכן — אין לו לבן במקום בנות כלום?

אמר להן רבי: כך אני אומר: ראשונה [והניחה הגמרא, שכונתו של רבי היא לבת הנישאת ראשונה] נוטלת עישור נכסים. שניה נוטלת עישור במה ששיירה הראשונה. ושלישית במה ששיירה השניה.

ואולם, לאחר שנטלו כל אחת בשעת

75. יש מהראשונים שדייקו מכאן, שאם אם שמין את דעת האב, לעולם אין מוסיפין על

נישואיה את העישור ממה שהשאירה חברתה, הרי הן חוזרות וחולקות ביניהן את הסכום הכללי שקיבלו כולן ביחד, בשוה. כך שכל אחת מקבלת "עישור נכסים" בשווה.

ב-פז ומקשינן: מדוע הן חוזרות וחולקות בשוה? ולמה לא נאמר דכל חדא וחדא, דנפשה שקלה, וכל הקודמת בנשואיה זוכה בחלקה (76)?

ומשינינן: הכי קאמר רבי: אם באו כולם להנשא כאחת — חולקות בשוה. אך במקרה שלא נישאו כאחת, אכן כל חדא וחדא, חלק דנפשא שקלה.

ודין זה מסייע ליה לדברי רב מתנה,

דאמר רב מתנה: אם באו להנשא כולם כאחת, נוטלות עישור אחד.

והוינן בה: וכי עישור אחד בלבד נוטלות כולן יחד, פלקא דעתך?!

אלא ודאי כונתו לומר — נוטלות עישור כאחד.

הקדמה:

תקנו חכמים, שאדם הנושא אשה, מתחייב לה בכתובה, שאחרי מותו יזונו בנותיה [שיוולדו ממנו] מנכסיו, עד שיתבגרו או עד שינשאו.

וכך הוא כותב לה — "בנן נוקבן דיהוי ליכי מינאי, יהוין יתבן בביתי, ומתזנן מנכסי עד דתבגרן, או עד שתלקחן לגוברין".

וכן תקנו, שחייבים היתומים לתת לאחיותיהן לגדונותיהן כפי אומדן דעת האב, ואם לא אמדוהו יתנו עישור נכסים.

תנו רבנן: מי שמת, והניח בנים ובנות —

הבנות — בין בגרו עד שלא נישאו, ובין נישאו (77) עד שלא בגרו, איבדו מזונותיהן [אם נישאו או בגרו, אין הבנים חייבים לזונם], כיון שהתחייבות האב היתה לזונן רק עד שתבגרנה, או עד שתנשאנה. ולא איבדו פרנסתן [אך עדיין חייבים לתת להן גדוניה כפי הראוי להן], דברי רבי.

עישור נכסים. ואין האומדן מועילה אלא לפחות מעישור נכסים. ועיין שיטמ"ק.

76. והקשו התוספות, וכי משום שנישאת קודם דנפשה שקלה?! למה לא נחשב על פי הבנות הנותרות כאילו היו כולן נישאות כאחד? והרי שיעבוד האחים חל משעת מיתה, וכבר אז זכו הבנות בחלקן.

ותירצו התוספות — שעישור נכסים נותנים משום שסתם בני אדם נותנים כך לבנותיהם, ואילו היה האב קיים היה נותן עישור נכסים לראשונה ולא היה פוחת לה בשביל האחרות

הנשארות.

אך הריטב"א כתב — שמסוגיין מוכח להדיא שאין הבנות זוכות בעישור נכסים אלא בשעת הנישואין. ועיין שיטמ"ק.

ונפקא מינה, אם פחתו הנכסים עד שעת נישואין. לדעת התוספות — נוטלות עישור נכסים לפי שיעור הנכסים שהיו בשעת מיתה. אך לדעת הריטב"א נראה — שתיטולנה עישור לפי שיעור הנכסים שיש בידה כעת. ועיין במאירי.

77. משמע מדברי רבי, שרק כשנישאו איבדו מזונותיהן, אך אם רק התארסו, לא איבדו